

ТМ	Г. XXXIV	Бр. 1	Стр. 55-63	Ниш	јануар - март	2010.
----	----------	-------	------------	-----	---------------	-------

UDK 316.74:271.2

Оригинални научни рад
Примљено: 10. 12. 2009

Владан Станковић
Институт за политичке студије
Београд

ПРОБЛЕМИ ЗАСНИВАЊА СОЦИОЛОГИЈЕ ПРАВОСЛАВЉА

Резиме

Овај рад се бави основним методолошким, спознајним и онтолошким проблемима у заснивању социологије православља. Православље је у свом онтолошком дискурсу окренуто контемплацији – унутрашњој страни људског постојања. Због тога је православни приступ свету антрополошки, а не друштвени. Стога, социологија православља мора свој предмет истраживања задобијати на посредне, заобилазне начине, а не директно из православних идеја, норми и вредносних судова. Развој социологије православља у директној је вези са изградњом социјалног учења православне цркве, отуда је њен значај непроцењив.

Кључне речи: социологија православља, православно друштво, методологија

1. "О православљу уопште, српском православљу и СПЦ посебно, недопустиво је мало вредних текстова, студија и зборника у тзв. лаичкој литератури и публицистици."¹ Један од кључних разлога зашто је то тако могао би свакако бити и у томе што карактер и приступ православног исповедања хришћанства доводи до низа тешкоћа у заснивању предмета социологије православља.

Социологија православља је млада социолошка наука настала из окриља социологије религије са циљем да прецизира и појасни друштвене односе произашле из скута источнохришћанског погледа на свет и православног културно-цивилизацијског наслеђа. Ова, релативно млада (и још увек недовољно утемељена) наука, полази од претпоставке да постоји довољна различитост и заокруженост православља која омогућава овој хришћанској конфесији да буде заснована

stvlada@sbb.rs

¹ Д. Ђорђевић: "Православље између неба и земље", Православље између неба и земље: 5-30, Градина, Ниш, 1991, стр.5.

у разнородним друштвеним наукама, па, између осталог, и у социолошкој науци. Тако би предмет истраживања социолошке науке у овом питању била социологија православља, или наука о друштвеним односима унутар православних друштава.²

2. Друштвени односи који би имали конфесионални, православни предзнак у основи се могу сагледати из два легитимна угла. Један угао посматрања би градио социологију православља са позиција емпиријског истраживачког рада. Емпиријско истраживање полазило би од тога да је унутар једног друштва, у коме је православље доминантна вероисповест хришћанства, могуће путем различитих метода друштвених наука испитати мерљиве показатеље, и дати одговоре на предметна питања. У том случају би добијени одговори послужили као темељ за грађење законитости средњег обима по питању вредносних ставова и понашања испитаника у оквиру истраживаног православног друштва. Спровођењем упоредних емпиријских истраживања у више православних друштава, са једнозначним показатељима, добила би се слика о различитости и истоветности одређених показатеља од земље до земље. Ово је нарочито изводљиво тамо где се показатељи могу и квантитативно изразити, као нпр. у економији.³ Међутим, само они показатељи који би били истоветни за све испитиване земље стекли би легитимитет релевантних којим би се потврдиле зацртане хипотезе, што би довело до настанка закључака средњег обима по појединим питањима. Само за такве истоветне показатеље могло би се рећи да постају научно релевантни, и да учествују у формирању социологије православља. Тако би један показатељ који би регистровао исти или приближан резултат међу испитаницима нпр. Србије, Бугарске или Украјине, задобио легитимитет "православног показатеља", и могао би учествовати у изградњи социологије православља као науке о друштвеним односима православних друштава.

Када је реч о православним друштвима, тада је могуће (и пожељно), зарад проучавања социологије православља, подићи ниво апстракција на последњу, јединствену целину, на ниво Православног

² О својеврсној "друштвености религије", Драгољуб Б. Ђорђевић пише: "Социологија религије, склона томе или не, редукује религију на друштвеност – одатле и њен говор о друштвености религије." (Д. Ђорђевић: "Социолошко разумевање језика религије – о чему иде реч?", Социолошка луча, бр.1/09, Филозофски факултет, Никшић, 2009, стр.67) "Религиолози, поготово социолози религије, истичу да и није основни задатак социологије религије да захвата срж светог, већ инсистирају на проучавању његовог оностраног послања." (ibidem, стр.70)

³ О вези економског и конфесионалног размишља и проф. Мирољуб Јевтић: "Један од важнијих чинилаца међу онима који утичу на економски развој јесте и конфесионални. Конфесије, односно религије, имају за циљ комплетно уређење друштва у складу са својим принципима. Јасно је да то подразумева и економију." (М. Јевтић: "Утицај конфесионалних чинилаца на националне економије", Српска политичка мисао, бр.3/08:151-160, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр.159)

друштва.⁴ У том случају православно друштво би представљало научно проверене законе средњег обима који су у свим земљама са већинском православном популацијом верификовали постављене хипотезе по одређеним питањима из домена предмета истраживања.⁵

И баш овде, у тачки спајања која се зове Православно друштво долази до додира емпиријски истражених појава, са теоријски истраженим појавама које се заснивају на ауторитетима аутора из различитих области друштвених наука. Овде се сада јавља потреба за нижим нивоом општости како би се феномену православља пришло са једне жи- ве, друштвене стране.⁶ Метод идеалних типова, у овом другом случају, обухвата најмање заједничке именоване различитих друштвених појава (свих) православних земаља из домена верске догматике, културологије, политичких и правних наука, основа привредног система и сл.⁷ Да би се приступило обради теоријског конструкта званог Православно друштво није могуће ни на један други начин прићи проблему до "издвојити извесне појаве из хаотичног мноштва".⁸ То мноштво сачињавају теолошке, културне, друштвене, политичке, правне, привредне појаве и друштвене установе као творевине тих појава уз услов да приступ мора бити мултидисциплинаран. Из теоријског угла гледано, инсистира на постојању не више множине православних друштава (које оличавају земље са већинском православном популацијом), већ јединственог Православног друштва, које преузимајући дру-

⁴ М. Weber, *Методологија друштвених наука*, Глобус, Загреб, 1989, стр.140: "Узрочно приписивање врши се у облику мисаоног процеса који укључује низ апстракција." "Ријеч је о апстракцији издвајања и уопћавања, а не о репродукцији тока догађаја који су се збили." (*ibidem*, стр.155)

⁵ Социолог религије Ајлин Баркер тврди да идеални типови или конструкти друштвених наука често "прелазе преко детаља који се не доимају као значајни. Онај део за који сматрамо да јесте од значаја ће зависити од тога шта ми и наша потенцијална публика сматрамо корисним знањем – било стога што сматрамо да ће оно поспешити наше опште разумевање друштвеног понашања, било стога што верујемо да оно може бити од практичне користи у остваривању наших сопствених или друштвених интереса." (А. Баркер: "Научно проучавање религије? Мора да се шалите!", *Муке са светим*, Нишки културни центар, Ниш, 2007, стр.53)

⁶ О потреби социологије религије да продуби своје сазнајне капацитете пише и професор Драгољуб Ђорђевић: "Српска социологија религије као наука, без обзира на горе упућене замерке, квалитетно је теоријски обрадила и представила најопштије принципе верске трпеливости – тиме дала допринос начелној расправи и култури толеранције. Но није много учинила на нижим нивоима општости." (Д. Ђорђевић: "Изазови социологије религије", *Муке са светим*, Нишки културни центар, Ниш, 2007, стр.15)

⁷ Идеалнотипски метод у социолошку науку први пут је увео Макс Вебер. "Идеални типови за Вебера су апстрактне конструкције које садрже суштинске особине неке појаве и служе за анализу стварности." (В. Милић: *Социологија – наука друштвене кризе*, Правни факултет, Београд, 1997, стр.110)

⁸ "Сазнање подразумева издвајање извесних појава из хаотичног мноштва." (М. Ђурић: *Социологија Маха Вебера*, Матица хрватска, Загреб, 1964, стр.77)

штвене институте из православних друштава долази до истих, или бар приближних закључака, као што то чине и емпиријска истраживања. На овај начин се управо потврђује основа методолошке замисли о спајању теоријских и емпиријских истраживања у нешто што оличава православно модел или Православно друштво. Узајамна потврдна стајалишта из теоријског, али и емпиријског, истраживања указивала би на веродостојност постављених хипотеза.⁹

Међутим, тек када се на овом нивоу конституишу основне методолошке представе социолошке науке о православљу, тек тада наступају у садржинском смислу велики, рекло би се непремостиви, проблеми у заснивању социологије православља.

Ти проблеми првенствено извиру из онтолошки заснованих тешкоћа православља у решавању космолошких проблема у чију је перспективу смештен православно верник. У онтолошком смислу православље тежи разрешењу космогонијске драме на један специфичан начин, преображењем изнутра, – из дубине свести. То је поступак дуготрајног приближавања човека Богу, кроз процес тзв. *богозрења*. Богозрење није ништа друго до појавна промена живих и расутих енергија, њихово усмеравање ка мистичним преображајима, које ће од верника створити верујућег, онога који "хода по утабаним стазама" на путу обожења.¹⁰ "Пут којим се хода" је унапред дат и непроменљив је, о чему се стара правоверна ортодоксија. Овакав приступ вери представља окренутост културних образаца унутрашњој страни човека, заокупљеност његовом искључиво антрополошком димензијом. Онтологија православља проповеда да је "цео човеков живот у самом човеку".¹¹ Спасење долази изнутра, својеврсним обликом посвећења, путем спознаје верујућег да учествује у процесу богозрења и приближавања Богу-оцу. Социолог Вебер овакав приступ вери назива контемплативна религиозност, јер она има првенствено онострани и "поунутарњен" карактер.¹²

Сама ова чињеница указује да се друштвеност односа понајпре мора потражити у нормативној димензији православне културе. Управо су норме те које учвршћују православно предање инсистирањем на неколико непорецивих атрибута. У те атрибуте спадају: догматизам, реализам, ритуализам и адаптивизам зарад вишег циља (тзв. акривеја).

⁹ М. Сакан: *Методологија науке*, Независни универзитет, Бања Лука, 2008, стр.307: "(...) двострука сагласност хипотеза (са научним знањем и са метафизичким претпоставкама) само је условно раздвојена, јер се та два вида сагласности узајамно преплићу и чине дијалектичко јединство."

¹⁰ Х. Јанарас: "Православље и Запад", *Хришћанство и европске интеграције*: 295-318, Хришћански културни центар, Београд, 2003, стр.299."(...) егзистенцијална екстаза увек се открива у догађају међуличносних односа."

¹¹ Ј. Мајендорф: *Свети Григорије Палама и православна мистика*, Хиландарски фонд, Београд, 1995, стр.105.

¹² М. Weber: *Методологија друштвених наука*, Глобус, Загреб, 1989, стр.166.

Када је реч о догматизму ваља истаћи непроменљиви карактер православних норми, које су због те своје непроменљивости и добиле назив *догме*. Норма је у овом случају само васпитно средство усмерено на подржавање и подражавање верских истина. Све што је било ново спадало је у јереси, и то у тој мери да су изрази "новина" и "хуљење на Бога" били, малте-не, синоними.¹³ Пошто су верске истине потврђене искуством светачког живота, оних из којих већ за живота созрева светлост, то се улога норми састоји у томе да ово искуство подупире. Догме заправо представљају одразе ове оностране светлости и зато оне имају чудотворни карактер. Из тога произилази друга особина православног нормативизма, а то је *реализам*. Норме су тзв. *реалије*, скупине значења које производе својеврсни концентрат чудотворних искустава – њиховим доследним поштовањем може се изазвати Божја милост, па имају чудотворни карактер. Отуда и не чуди инсистирање на придржавању нормативног пута тзв. ортопраксе када је у питању пут спасења у православној култури. Васпитна улога норми овде је усмерена на ортопраксу, а преко ње на спасење.¹⁴ Отуда православно нормативну културу одликује својеврсни *ритуализам* норми, покрета и понашања, инсистирање на њиховом непрестаном понављању у којој не придржавање одводи на станпутицу греха и јереси,¹⁵ јер православље слободу схвата као слободу избора за спасење (све остало је отпадништво од Бога). Овакав ригидан став биће ублажен покајништом и добрим делима који су начин да се верник врати на "путеве Божје славе". Коначно, када говоримо о сада већ искључиво друштвеном карактеру једне нормативне културе, не смемо а да заборавимо принцип адаптивности у тумачењу норме зарад вишег циља, тзв. *акривеју*. Ова норма настала је као последица потребе да се понашањима у друштвеним односима која нису увек искључиви израз правоверности прагматски заштите неки више циљеви, и значајније норме, које би недовољно еластичним држањем актера могле да угрозе читав систем православног предања.¹⁶

¹³ М. Елијаде: *Историја веровања и религијских идеја*, том III, Просвета, Београд, 1991, стр.53.

¹⁴ "(...) онај вид што захтева строго поштовање редовности учешћа у обредима, санкционисано усвајање доктринарног система, стицање религијског искуства искључиво у окриљу заједнице, подређивање свакидашњег живота религијским прописима и моралним начелима, спољашње манифестовање припадања религији и организацији, итд." (Д. Ђорђевић: "Православље између неба и земље", *Православље између неба и земље*: 5-30, Градина, Ниш, 1991, стр.9)

¹⁵ Х. Г. Бек: *Византијски миленијум*, Clío, Београд, 1998, стр.128: "Ритуална ригидност следи верску."

¹⁶ Ово широко тумачење оправдава се потребом да се крута ортодоксија разлабави пошто само живи закон има карактер закона. (А. Guillou: "Tolerance et pouvoir – dans le monde orthodoxe médiéval et moderne", *Annuaire de l'institut des*

Овако плитко постављен однос друштвености православља у свом развојном односу произвео је извесне специфичне друштвене институте, који су снажно осликали особине православних друштава. У првом реду наметнут је идеал монастицизма, према коме би сваки верни православни хришћанин требало да се уподобљава. Манастир овде није само идеал којем треба тежити, он постаје реалност за коју се верник спрема још од најранијих дана младости.¹⁷ Читав земни живот (пре искорачења у манастир) постаје нека врста припреме за манастирски живот у коме се верник потпуно уподобљава захтевима вере. У својеврсном ражареном монастицизму Московске државе (Московије), читав би пук низом православних норми из свакодневног живота требало да се припреми за одлазак у киновитске скупине манастирског типа.¹⁸

3. И сада долазимо до централне проблемске ситуације овог рада. Ако се изузме православна нормативна култура која је усмерена на унутрашњу страну човекове личности (дакле на антрополошку, а не социолошку димензију), онда се социологија православља суочава са недовољним, недостатним материјалом за проучавање основних института православне културе, а преко ње и друштвених односа. Оно за чим би истраживач у социологији православља могао да похрли јесте један посредан или заобилазан начин да приђе специфично православним друштвеним институтима. Тај посредни начин ишао би онајпре за тим да проучи православно гледиште по питању моћи. Из тог би гледишта, и потврђене праксе (односно искуства православних земаља), истраживач могао да сагледа политичку сферу друштвених односа у православним друштвима, и да прецизира извесне константе које су заједничке за сва православна друштва, те да их слије у један, јединствен идеалан модел Православног друштва. Овај посредан пут закључивања иако скопчан са низом тешкоћа једини је могући начин сазнавања идеалнотипског модела православног погледа на политику, која би уистину понео епитет *православне политике*.

etudes Balkaniques, annuaire XXVII, 7-19, Academie serbe des sciences et des Artes / Institut des etudes Balkaniques, Belgrade, 1996, p.9). На могућност широког и недефинисаног начина тумачења правних и других друштвених норми указује и Х. Г. Бек. Према њему: "могућност да свако тумачи слово закона како му одговара, остају присутне у целокупној историји Византије." (Х. Г. Бек: *Византијски миленијум*, Слио, Београд, 1998, стр.54)

¹⁷ "Према православним теолозима божије царство ће на земљи бити остварено оног тренутка када сви људи достигну управо тај ниво трансценденције." (И. Ристић: "Религија као фактор политичке културе и економског развоја", *Филозофија и друштво*: 145-161, бр.3/05, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2005, стр.156)

¹⁸ Тако је "идеологија московског царства која се уобличила почетком 16. века чиста монашка творевина." (Ц. Билингтон: *Икона и секира – историја руске културе* / једно тумачење, ИРО Рад, Београд, 1988, стр.87)

Слично је, и када се ради о економским и привредним питањима. Ту би нека православна социологија имала мало шта да каже. Неке основне смернице погледа на питања рада, својинских односа, на проблем сиромаштва и богатства уистину постоје, али су оне скромне и недостатне. Отуда се намеће истраживање једног заобилазног приступа који настоји да доведе у везу основна учења православља са живим установама у православним друштвима која произлазе из аутентичности православног живота и рада. Тако би модели у економији, привреди, праву, схватање политичког или уметничког могли бити изведени тек на овај посредан начин; тек би на тај начин путем изведенице могли да објаснимо специфичности православних односа који представљају предмет бављења социологије православља. Овде нарочито ваља нагласити да не би било сасвим упутно истраживати развој православних института парадигмизовањем западних узора, јер се напросто ради о две различите (и особене) духовно-културне и цивилизацијске матрице.¹⁹ Тек када би се довољно истражили сви могући феномени и институти православних друштава, и слили у јединствени модел Православног друштва, тек би у том случају било могуће поређење са каквим Католичким, Протестантским, Исламским или нпр. Будистичким идеалнотипским моделом друштава.

4. У својим исцрпним, и исцрпљујућим, истраживањима из социологије религије, те истраживању религијских утицаја на привреду и друштво, Макс Вебер је отворио могућност за обиље истраживања. Она су нажалост до наших дана остала неискоришћена, јер поред велике енергије захтевају и велику преданост, велика знања, али и суптилност у приступу које изискује мултидисциплинаран метод... Радну енергију коју је овај велики социолог, социолог религије и економиста поседовао, нажалост до данашњих дана нико није пропраатио. Већинска мисао у научним и стручним круговима, када је у питању Веберов приступ социологији религије, своди се на то да се доводе у везу религија (и/или конфесионалност) са економским институтима. Па ипак, када је о теоријским истраживањима бар реч, друштвеност религије (а нарочито друштвеност православља) мора се истраживати на посредан начин, јер је православно приступ предању такав да он не оставља простор за мноштво питања које се тичу друштвених односа. Закупљеност православља унутрашњом страном човекове егзистенције, оном страном која води ка обожењу и спасењу кроз обожење, оставило је једно читаво поље друштвености неупитним. Отуда би неки будући задатак социолога православља био да ове празнине испита, да на њих да одговоре и да допринесе стварању друштвеног учења пра-

¹⁹ Г. Паић: "СПЦ и криза", *Православље између неба и земље*: 156-171, Ниш, 1991, стр.161: "Реч је о два особена и самостална цивилизацијска сегмента која одликује посебна култура, духовност, схватање, предање (наслеђе) и др."

вославља. Али не само то, овако испитано поље социологије православља могло би да допринесе тражењу упоришних, заједничких тачки спајања са другим хришћанским конфесијама, и у некој даљој будућности чак и тражењу додира са другим религијама, и да на тај начин допринесе развоју мултикултурализма и међурелигијском дијалогу, толеранцији и сарадњи, не заборављајући при томе темељне особности православне духовности и њене цивилизације.

Литература

- Баркер, Ајлин: "Научно проучавање религије? Мора да се шалите!", Муке са светим, Нишки културни центар, Ниш, 2007.
- Бек, Ханс-Георг: Византијски миленијум, Сlio, Београд, 1998.
- Билингтон, Џејмс: Икона и секира – историја руске културе / једно тумачење, ИРО Рад, Београд, 1988.
- Weber, Max: Методологија друштвених наука, Глобус, Загреб, 1989.
- Guillou, André: "Tolerance et pouvoir – dans le monde orthodoxe médiéval et moderne", Annuaire de l'institut des études Balkaniques, annuaire XXVII, 7-19, Academie serbe des sciences et des Artes / Institut des études Balkaniques, Belgrade, 1996.
- Ђорђевић, Драгољуб: "Православље између неба и земље", Православље између неба и земље: 5-30, Градина, Ниш, 1991.
- Ђорђевић, Драгољуб: "Изазови социологије религије", Муке са светим, Нишки културни центар, Ниш, 2007.
- Ђорђевић, Драгољуб: "Социолошко разумевање језика религије – о чему иде реч?", Социолошка луча, бр.1/09, Филозофски факултет, Никшић, 2009.
- Ђурић, Михајло: Социологија Маха Webera, Матица хрватска, Загреб, 1964.
- Елијаде, Мирчеа: Историја веровања и религијских идеја, том III, Просвета, Београд, 1991.
- Јанарас, Христо: "Православље и Запад", Хришћанство и европске интеграције: 295-318, Хришћански културни центар, Београд, 2003.
- Јевтић, Мирољуб: "Утицај конфесионалних чинилаца на националне економије", Српска политичка мисао, бр.3/08:151-160, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Мајендорф, Јован: Свети Григорије Палама и православна мистика, Хиландарски фонд, Београд, 1995.
- Милић, Владимир: Социологија – наука друштвене кризе, Правни факултет, Београд, 1997.
- Паић, Гордана: "СПЦ и криза", Православље између неба и земље: 156-171, Ниш, 1991.
- Ристић, Ирена: "Религија као фактор политичке културе и економског развоја", Филозофија и друштво: 145-161, бр.3/05, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2005.
- Сакан, Момчило: Методологија науке, Независни универзитет, Бања Лука, 2008.

Vladan Stanković, Belgrade

THE PROBLEMS OF ESTABLISHING A SOCIOLOGY OF ORTHODOXY

Summary

This work deals with the basic methodological, epistemological and ontological problems in establishing a sociology of orthodoxy. Orthodoxy is in its ontological discourse turned to contemplation - the inner side of human existence. Therefore, the Orthodox view of the world is an anthropological, not a social one. Therefore, Sociology of Orthodoxy does not obtain its subject of research directly, through the Orthodox ideas, norms or values, yet through indirect approach. Development of Sociology of Orthodoxy is directly connected with the construction of the social teachings of the Orthodox Church, hence its importance is immense.

Key words: Sociology of Orthodoxy, Orthodox society, methodology